

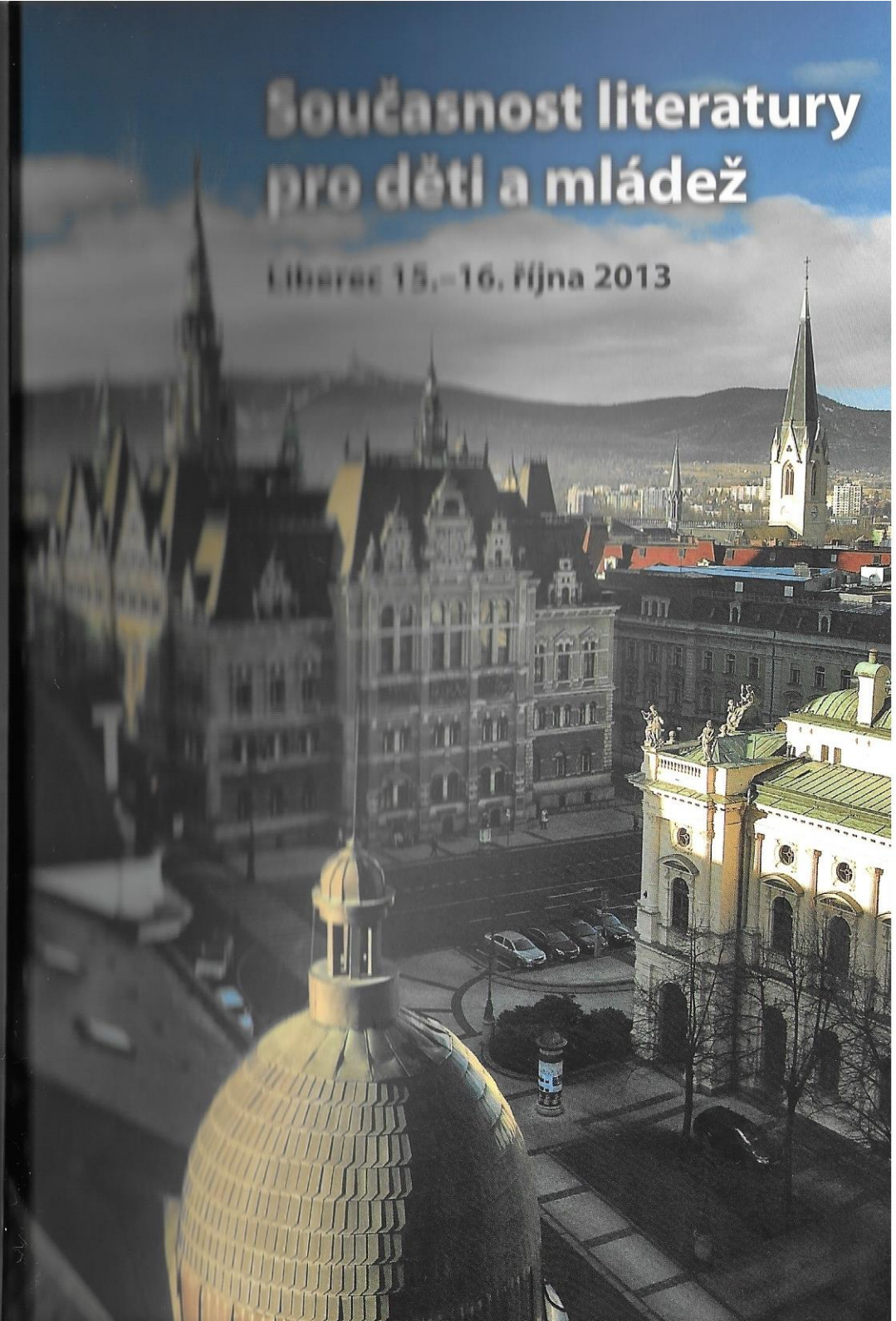

ISBN 978-80-87607-26-8

Současnost literatury pro děti a mládež

Liberec 15.–16. října 2013

Regionalismus versus světovost?

Několik poznámek k autobiografickým a motivickým paralelám v životě a díle Otfrieda Preusslera

Tamara Bučková

1. OTFRIED PREUSSLER: JSEM VYPRAVĚČEM PŘÍBĚHŮ¹

Výpověď *Jsem jenom vypravěčem příběhů* lze v případě Otfrieda Preusslera interpretovat jako životní poselství. Fascinace fantazií a láska k dětem se zde objevují jako fenomény určující osobní i profesní život spisovatele. Toto tvrzení lze doložit také následujícím citátem:

Často dostávám tuto otázku: „Pane Preusslere, považujete za správné vyprávět současné generaci dětí, která prakticky vyrůstá s přibývajícím letopočtem třetího tisíciletí, historky o čarodějnicích, vodnicích, kouzelnících, vilách nebo strasidýlkách?“ Na takovou otázku mohu říci jen jediné: „Nejenom, že to považuji za správné, považuji to dokonce za důležité. Životně důležité, abych to řekl co nej přesněji.“²

¹ *Ich bin ein Geschichtenerzähler* – tak zní titul autobiografické monografie zaměřené na průnik osobního života, vztahu k literatuře a hledání cesty k psaní pro dětské čtenáře. (Překlad titulu pochází z pera autorky článku.) Viz PREUSSLER, O., *Ich bin ein Geschichtenerzähler*.

² Úryvek z rozhovoru na přebalu výše zmíněné monografie (viz pozn. č. 1). *Ich werde mitunter gefragt: Halten Sie es für richtig, Herr Preussler, den Kindern unserer Zeit, die ins dritte Jahrhundert hineinwachsen, noch Geschichten von Hexen, Wassermännern, von Zauberern, Feen und kleinen Gespenstern zu erzählen? Darauf kann ich nur antworten, dass ich das nicht nur für richtig, sondern für wichtig halte – für lebenswichtig, um es genau zu sagen.* Překlad pochází opět z pera autorky článku.

Jestliže se drobnohledem zaměříme na životní dráhu Otfrieda Preusslera a jeho tvorbu zároveň, dojdeme k žánrovým a tematickým milníkům, díky nimž je možné vystopovat souvislost mezi posunem v autorově vnímání dětství a proměnou autorské metody ve smyslu práce s pohádkovými a fantazijními motivy. Tuto proměnu je možné v obou případech označit jako proces lidské i umělecké ontogeneze, jejíž rysové je rozpoznatelná primárně dětskými čtenáři. Jedná se o vzájemné spříznění dětských duší a duše spisovatelovy, v níž nepopíratelně část dětské duše zůstalo. Díla, jejichž důležitost je v kontextu české kultury podtržena překlady, by bylo možné rozdělit do dvou stoupajících posloupností. První lze vytvořit v závislosti na věkové kategorii primárního adresáta textu, druhou podle četnosti a míry či způsobu zastoupení autobiografických prvků. Průnikem obou posloupností vznikne následující řada děl:

- TEN-TA-TO trilogie příběhových próz s pohádkovými motivy: *Vodníček, Malá čarodějnice, Strašidylko*;³
- mýtický román *Čarodějův učeň*;⁴
- pohádkově laděný román *Pan Klingsor uměl trochu kouzlit*;⁵
- vyprávění s fantazijními i autobiografickými motivy *Moje knížka o Krakonošovi*;⁶
- humoristický román *Útěk do Egypta přes Království české*,⁷ nejednou evokující žánr politické satiry;
- svazek magických vánočních vyprávění *Anděl v kulichu*.

Klíčové otázky, které po sestavení řady jmenovaných děl vyvstanou, lze formulovat takto: V jakém slova smyslu autorská tvorba představuje návraty sama k sobě a návraty do vlastního dětství či do krajiny dětství? Jsou tyto návraty ryze subjektivní, nebo mohou být univerzálně platné? Jakým způsobem se vylučují či navzájem podmiňují regionalismus a světová proslulost O. Preusslera?

³ Názvy děl v jazyce originálu s rokem prvního vydání: *Der kleine Wassermann* (1956), *Die kleine Hexe* (1957), *Das kleine Gespenst* (1967).

⁴ Název románu v jazyce originálu s rokem prvního vydání: *Krabat* (1971).

⁵ Název tohoto románu v jazyce originálu zní *Herr Klingsor konnte ein bisschen zaubern* (1987).

⁶ Název románu v jazyce originálu s rokem prvního vydání: *Mein Rübezahlbuch. Zwei Dutzend und drei Geschichten vom Herrn Riesengebirges* (1993).

⁷ Název románu v jazyce originálu s rokem prvního vydání: *Die Flucht nach Ägypten. Königlich böhmischer Teil* (1978).

2. LITERÁRNÍ DÍLO O. PREUSSLERA JAKO POETOLOGICKÁ MAPA DĚTSTVÍ A DOMOVA

Jako „stavební princip“ k vytvoření poetologické mapy Preusslerovy tvorby je v následující podkapitole využito prolínání výsledků různých zkoumání: Z oblasti literární vědy to je literárně strukturní analýza děl zaměřená na obrazy dětství, která je propojená se zkoumáním biografie autora. Z oblasti interdisciplinárního bádání jsou to motivy dětství (včetně motivů autobiografických) viděné jednak očima psychologie literatury v komplementaci se sémiologií (konkrétně otázkami sémiotických vazeb autor – mimoliterární svět, autor – literární text, autor – čtenář) a jednak očima humanistické pedagogiky a gestaltu (dětství jako zdroj síly i prostředek potvrzení sama sebe).

Cílem zamýšlené poetologické mapy je nastínění životní a literární cesty autora k dětství. Aplikace některých momentů pedagogiky a psychologie je v tomto případě dostatečně podepřena faktem, že se většinou jedná o výzkum textů adresovaných dětskému čtenáři, potažmo textů s vícesměrnou adresností, které mohou oslovit jak dětského, tak dospělého čtenáře. Fenomén dětství je zde rozprostřen v autorské poetice, která zahrnuje nejen paradigmatickou skladbu díla, ale i vztah autora k danému tématu i k dětskému čtenáři. Také toto tvrzení lze doložit výňatky z memoárových vyprávění vydaných knižně nebo ze vzpomínek publikovaných na webových stránkách autora:⁸

*Někdy se mě lidé ptají: Proč vlastně píšete pro děti? Odpověď je zcela jednoduchá: protože mě to těší. A právě tolik radosti, kolik prožívám při psaní, přeji svým čtenářům při čtení...*⁹

Pojmem *dětství* se v tomto článku rozumí fenomén spojený s časem, jehož logickým (avšak významově někdy zjednodušeným) protikladem je dospělost. Metaforicky lze dětství přirovnat ke

⁸ Knižně publikované memoáry nejsou nijak v rozporu se vzpomínkami uveřejněnými formou webových stránek. Naopak. Jsou pouze jejich ucelenější verzí v širším kontextu.

⁹ *Manchmal werde ich gefragt: Warum schreiben Sie eigentlich Bücher für Kinder? Dann antworte ich ganz einfach: Weil es mir Spaß macht. Und genau so viel Spaß, wie ich beim Schreiben habe, wünsche ich allen Lesern.* In: *Otfried Preussler* [online]. Regen: Impressum, © 2006 [cit. 2013-10-08]. Dostupné z: <http://www.preussler.de>

- krajině, z níž člověk více či méně dobrovolně či nedobrovolně vyrůstá;
- krajině, v níž je zakořeněn (nebo z níž je vykořeněn);
- a konečně ke krajině, kterou opouští, aby se po ní po čase opět vrátil. Jedná se v podstatě o cyklické návraty dané životním během. Jednotlivé cézury v něm tvoří: vlastní (autentické) dětství; dětství našich dětí či generace, s níž pracujeme; dětství vnoučat či dále přicházejících generací, s nimiž se člověk profesně setkává, a nakonec opět vlastní dětství jako krajina vzpomínek a zrcadlo vlastního života.

Z pohledu humanistické pedagogiky a psychologie gestaltu funguje takto chápaná krajina dětství (ať je to skutečná nebo pomyslná krajina, ať už ji představuje konkrétní region či časoprostor daný rodinou nebo konkrétními lidmi) jako *resource* neboli zdroj, z něhož člověk čerpá vnitřní sílu. V případě Otfrieda Preusslera se jedná nejen o čerpání inspirace v podobě literárních látek, témat nebo motivů, ale i o pramen neutuchající motivace psát...

2.1. TEN-TA-TO trilogie: Vodníček, Malá čarodějnice, Strašidýlko

Není příliš obvyklé začínat pojednání o literárních textech komprimovanými zmínkami o životě autora. Nicméně v předkládaném pojetí zkoumané problematiky je to nanejvýš nutné.

Otfried Preussler se narodil 20. 10. 1923 v Liberci. Mezi jeho předky patřili skláři, rolníci, venkovští řemeslníci, mědirytcí, jeden ze vzdálených příbuzných byl dokonce kouzelníkem. Rodiče budoucího spisovatele byli učitelé, jeho otec zároveň působil jako regionální historik. Babička z otcovy strany Dora byla pro Otfrieda Preusslera pramenem lidové moudrosti a studnicí příběhů čerpaných z folklórního bohatství kraje. Ona sama je čerpala od svého muže, který byl kovářem. Zastavovali se u něho formani, kteří si u kování koní krátili čekání vyprávěním příběhů. Babička Dora pak tyto příběhy různě přetvářela. Rozvíjela i krátila, přibarvovala i obohacovala o další o nadpřirozené postavy. Do dějové linky vplétala nečekané zvraty, komické momenty i chytrost, která v příbězích nakonec vítězila. Příběhy často vyprávěla na pokračování, dokázala stupňovat napětí, vzbuzovat očekávání od vytoužených hrdinů. Babičku Doru lze přiblížit jako jeden z nejdůležitějších inspiračních pramenů a zároveň vnitřní oporu, k níž se Otfried Preussler prostřednictvím svého psaní neustále vracel:

Moje babička byla skromná žena. Vždycky nám říkala, že všechny ty příběhy, které nám vypráví, pocházejí z jedné staré pořádně tlusté knihy, kterou má kdesi schovanou. [...] Dnes vím, že žádná taková kniha neexistuje a nikdy neexistovala. Přesto patří k nejdůležitějším knihám mého života.¹⁰

Podobně jako i jiní autoři knih pro děti a mládež začal i Otfried Preussler svou spisovatelskou dráhu psaním příběhů pro vlastní děti. První pohádkově laděnou příběhovou prózou vydal pod názvem **Vodníček. Již z výběru titulní postavy, která je v první řadě přiřazována k českým pohádkám, je zřejmá nejen autorova vazba na dětství a na příběhy vyprávěné babičkou Dorou, ale i jeho vztah k české literatuře.**¹¹ Otfried Preussler ve své prvotině líčí dobrodružství malého vodníčka, který se učí znát zákony (rozuměj pravidla) vodnické říše a zprostředkovaně i říše lidí. Právě díky tomuto dílku se postava vodníka začala zabydlovat také v německy psané literatuře.¹²

¹⁰ *Nur war meine Großmutter eine bescheidene Frau, weshalb sie uns Kindern weismachte, alles, was sie uns da erzählte, stamme aus einem dicken alten Geschichtenbuch. [...] Heute weiß ich: dieses Geschichtenbuch meiner Großmutter, das es in Wirklichkeit überhaupt nicht gegeben hat, ist das wichtigste aller Bücher für mich, mit denen ich im Leben Bekanntschaft gemacht habe.* Tamtéž.

¹¹ Důležité je na tomto místě poukázat i na překladatelskou činnost Otfrieda Preusslera, který do němčiny přeložil jedno z klasických děl české literatury pro děti, v němž je jednou z hlavních postav postava vodníka. Jedná se o prózu *Bubáci a hastrmani* od Josefa Lady. Ten byl pro Otfrieda Preusslera důležitým autorem nejen v době jeho dětství, ale i později. Převyprávění kocoura Mikeše (*Kater Mikesch*) patří mezi Preusslerova klíčová díla.

Z pohledu recepce došlo v průběhu let ke vzniku zajímavého paradoxu: čeští čtenáři jsou s postavou malé čarodějnice natolik sžiti, že málokdo ví, že tato knížečka či večerníkový seriál nepatří do české, ale německé literatury. Děti v německy mluvících zemích jsou naopak natolik sžité s postavou kocoura Mikeše, kterého znají nejen z knih, ale především z loutkového seriálu, že jen málokoho z nich napadne myšlenka, že toto dílo nepochází z pera německého, ale českého autora.

¹² Próza *Vodníček* vyšla poprvé v nakladatelství Thienemann; ilustrátorkou nejfrekventovanějších vydání v německém jazyce je Winnie Gebhardt-Gaylerová. Knížka byla přeložena do 38 jazyků (stav k 15. 12. 2013). Český vydání byla vydána roku 1971 (nakl. Albatros, překlad Lenka Košnarová, ilustrace Jan Kudláček), potom 1997 (nakl. Albatros, překlad Jaroslav Hulák, ilustrace Zdeněk Smetana).

O rok později, tedy v roce 1957, vychází českým čtenářům důvěrně známá *Malá čarodějnice*.¹³ Proslulosti této pohádkově laděné prózy jistě napomohla i její filmová verze, která byla pro potřeby televizního vysílání sestříhána do známých večerníků.¹⁴ Příběh vypráví o malé čarodějnici, která se za dohledu moudrého havrana Abraxase, který je v podstatě její jedinou rodinou, připravuje na zkoušky z čar a kouzel. Abraxas vštěpuje malé čarodějnici myšlenku, že umění dobře kouzlit znamená kouzlit dobro a dobrými skutky tak pomáhat těm, kterým se děje bezpráví. Ohniskem příběhu se stane její postupné sžívání se se světem lidí, především s dětmi. Hlavní zápleтка je postavena na paradoxu: podle zákonů světa černé magie, ke kterému čarodějnice patří, dobrá čarodějnice kouzlí zlo a škodí lidem. Malá čarodějnice se – přes všechny štrapáce, jež ji provázejí – dokáže postavit tváří tomuto paradoxu. Lstí přemůže staré zlé čarodějnice s jejich zkostnatělými pravidly. Jako literární prostředek Preussler používá paradox, humor, napětí, které nasazuje ve jménu spravedlivého zakončení příběhu. Hlavní hrdinka je vybrána tak, aby bylo pro dětského čtenáře lákavé alespoň zčásti se s hlavní hrdinkou identifikovat. Vtip knihy spočívá v tom, že ani kouzla nezaručují bezbřehé možnosti a absolutní úspěch. **Vtipnost a chytrost příběhu podkresluje pedagogicko-psychologickou funkci textu, který je blízký dětskému i dospělému čtenáři. Ti mohou v pohádkovém románu najít dvojí apel:** na jedné straně je to upozornění na důležitost fantazie a pohádek ve světě dětí, na druhé straně upozornění na jisté „nepravosti“ ve světě dospělých. **Malá čarodějnice svým způsobem reprezentuje krajinu dětství ve světě magie, a tím koresponduje s krajinou dětství ve světě lidí a dětskými čtenáři jako takovými.**

¹³ *Malá čarodějnice* byla poprvé vydána nakladatelstvím Thienemann. Ilustrátorkou nejfrekventovanějších vydání v něm. jazyce je Winnie Gebhardt-Gaylerová. *Malá čarodějnice* byla přeložena do 47 jazyků (stav k 15. 12. 2013). Česká vydání pocházejí z let 1961 (nakl. SNDK), 1993, 1996, 2000, 2008 (nakl. Albatros). Dílo vyšlo v překladu Jitky Bodlákové.

Paralelu *Malé čarodějnice* lze v české literatuře nalézt v div. hře *Havrane z kamene* (1975). Tato divadelní hra vyšla s týmž titulem i v knižní verzi. Jejím autorem je Tomáš Pěkný (nakl. Albatros, 1990. Ilustrace a graf. úprava Jindřich Kovářík).

¹⁴ Výtvarnou podobu *Malé čarodějnice* mají čeští čtenáři spojenou s ilustracemi Zdeňka Smetany, který je zároveň výtvarníkem i režisérem stejnojmenného filmu (1984) a z něho vycházejících večerníků.

Z pohledu ontogeneze literární tvorby i života Otfrieda Preusslera představuje Malá čarodějnice určitou formu návazání na tradici rodinného vypravěčství:

Na historku spojenou se vznikem knížky Malá čarodějnice si dodnes velmi dobře vzpomínám. Jednoho večera, těsně před tím, než šly naše dcerky spát, si stěžovaly, že se bojí čarodějnic. Pokusil jsem se jim vysvětlit, že se nemusí bát, že dneska už na světě žádné zlé čarodějnice nejsou. „A proč ne?“ zeptaly se. Vlastně ano. Proč ne? Netrvalo to dlouho a na světě byl příběh, který na tuto otázku dal uspokojivou odpověď.“¹⁵

Rozhovory s vlastními i mnohými dalšími dětmi a intenzivní dopisování s dětskými čtenáři se staly sekundární součástí autorské metody, protože spisovatel si svůj život bez profesního kontaktu s dětmi již nedokázal představit.

Deset let po vydání *Malé čarodějnice* vyšla poslední část pohádkově laděné TEN-TA-TO trilogie. Tematickou kontinuitu lze vyčíst již ze samotného názvu posledního pohádkového románu této série: *Strašidýlko*.¹⁶

Drobná knížka vypráví o malém strašidýlku žijícím na Sovím hradě, které kvůli touze po dobrodružství překročí pravidla, jimiž se jako magic-

¹⁵ Článek uvádí zkrácenou odpověď vyňatou z následujícího textu: *An die Entstehungsgeschichte meines Buches Die kleine Hexe kann ich mich noch genau erinnern: Eines Abends babupteten unsere kleinen Töchter vor dem Zubettgehen, sie hätten schreckliche Angst. – Angst wovor? „Vor den bösen Hexen!“ – Ich versuchte ihnen klar zu machen, dass man sich heutzutage vor bösen Hexen nicht mehr zu fürchten brauche, weil es keine mehr gebe. – „Und warum gibt es keine mehr?“ – Ja, warum eigentlich? Ich gesteh, dass ich mir keinerlei Gedanken darüber gemacht habe. Immerhin dauerte es nicht allzu lang, bis die Antwort gefunden war. Auf diese Weise sind die Geschichten von der kleinen Hexe entstanden. Später habe ich sie zur Probe meinen Schulkindern erzählt – und noch später habe ich sie aufgeschrieben: für unsere drei Töchter und für alle Kinder, die wissen möchten, weshalb man sich heutzutage vor bösen Hexen nicht mehr zu fürchten braucht. In: Otfried Preussler [online]. Regen: Impressum, © 2006 [cit. 2014-01-18]. Dostupné z: <http://www.preussler.de>*

¹⁶ *Strašidýlko* poprvé vyšlo roku 1967 opět v nakl. Thienemann, a to s ilustracemi J. V. Trippa. Dosud bylo přeloženo do 32 jazyků (stav k 15. 12. 2013). Český bylo vydáno dvakrát: poprvé s titulem *Bubu a generál* (1972, Lidové nakl. v Praze, překlad Hana Vrbová, ilustrace Jan Černý), podruhé pod názvem *Strašidýlko* (1989, nakl. Albatros, překlad Naděžda Slabihoudová, ilustrace Olga Čechová).

ká noční bytost má řídit. Vstoupí na denní světlo a promění se z bílého strašidylka ve strašidlo černé. Podzemními chodbami se dostane do nedalekého městečka, kam shodou náhod dorazí v době konání historické slavnosti. Celé rozčilené se pustí do bitvy s domnělým generálem z třicetileté války, kterého již za svého pozemského života jednou porazilo a vyhnalo z městečka. Samozřejmě, že taková akce vyvolá řadu zmatků, v jejichž líčení dominují humor a situační komika. Nešťastné strašidylko touží po tom, aby získalo zpět svou bílou barvu a mohlo se vrátit se na hrad. To se mu podaří až díky přátelství, které naváže s dětmi. **Vyprávění o neposedném strašidylku, které se nakonec poučilo ze své nerozváženosti, je vyústěním Preusslerovy tvorby pro nejmenší čtenáře. Ve všech třech zmíněných pohádkových románech si děti ze světa lidí a magie navzájem pomáhají a jediné tak (a navíc často v součinnosti s dospělými) se jim podaří dosáhnout svých cílů či naplnění tužeb.**

2.2. Pan učitel Klingsor uměl trošku kouzlit¹⁷

Román pro mladší čtenáře *Pan učitel Klingsor uměl trošku kouzlit* nebyl do češtiny dosud přeložen. Pojednává o učiteli na základní škole v Liberci a o jeho třídě, která díky učitelovu umění kouzlit zažívá zvláštní vyučování. Pod vedením pana Klingsora je snadné učení proměnit v hru doprovázenou humorem. Trápení odrážející mezilidské vztahy ve třídě i mimo třídu je možné jakoby kouzlem vyřešit. Vše plyne nenápadně a přirozeně, dokud se pan učitel nešťastně nezamiluje a nakonec nepožádá o přeložení. Jeho žádosti je vyhověno a do třídy nastupuje „klasická“ paní učitelka...

Tento román pro děti je uměleckou reflexí učitelské dráhy Otfrieda Preusslera. Po návratu z druhé světové války v roce 1949 se Preussler rozhodl stát se učitelem. Od roku 1953 do roku 1970 pracoval nejprve jako učitel na základní škole v malém městečku Stephankirchen, kde následně působil jako její ředitel.¹⁸ Zároveň spolupracoval na rozhlasových a televizních pořadech pro děti a začal být znám jako spisovatel věnující se tvorbě pro děti a mládež.

¹⁷ Román byl poprvé vydán v roce 1987 v nakl. Thienemann s ilustracemi Dietricha Langeho. Dosud (stav k 15. 12. 2013) byl přeložen do osmi jazyků.

¹⁸ Škola v městečku Stephanskirchen dnes nese spisovatelovo jméno.

Lze tedy bez nadsázky říci, že mu děti bezmezně učarovaly. Jistě tomu bylo i proto, že Preusslerovo dětství bylo šťastné, naplněné hrou, dobrodružstvím a fantazií. Dalším faktorem byla učitelská profese rodičů a kladný vztah ke škole. Posledním faktorem byla Preusslerova víra v to, že dokáže děti určitým způsobem vést.

Autobiografické motivy se do poetiky románu *Pan Klingsor uměl trošku kouzlit* promítly následovně: kouzelné motivy se přesunuly z pohádkových postav na postavu lidskou, a sice postavu vykonávající profesí, s níž měl Otfried Preussler vlastní zkušenosti. Měl o ní ty nejlepší představy, či snad dokonce víze. Pokud bychom vycházeli ze zvukové podoby jména a lexikálních hrátek „začarovaných“ ve jménu hlavní postavy románu, pak může být pan Klingsor učitel, kterému se v uších rozezní všechna trápení jeho žáků.

Pokud opustíme rovinu autofikce a vrátíme-li se do roviny autobiografie, konkrétně ke vzpomínkové knize *Ich bin ein Geschichtenerzähler*, najdeme zde jasně formulované teze, které dokládají, že pedagogický styl pana učitele Klingsora zcela souzní s přesvědčením autora: děti mají právo na dětství. Nemají být vystaveny nenávisti, ať je např. rasová a je podnícena světem zvenčí, nebo ať už je osobní a odehrává se pouze uvnitř třídního kolektivu. Děti nemají být konfrontovány s násilím. Nesmí být s nimi v jakémkoliv smyslu obchodováno. V komunikaci s dětmi je třeba ctít umění vkusu. Jen to nejlepší je pro děti dost dobré.¹⁹ V tomto duchu se nesou i pravidla, která Preussler předkládá všem, kteří by se chtěli zabývat literaturou pro děti. Lze je přiblížit takto: **To, co píšeš pro děti, musíš obhájit před svým vlastním svědomím. To, že píšeš pro děti, tě nezabývá povinností psát dobře.**²⁰

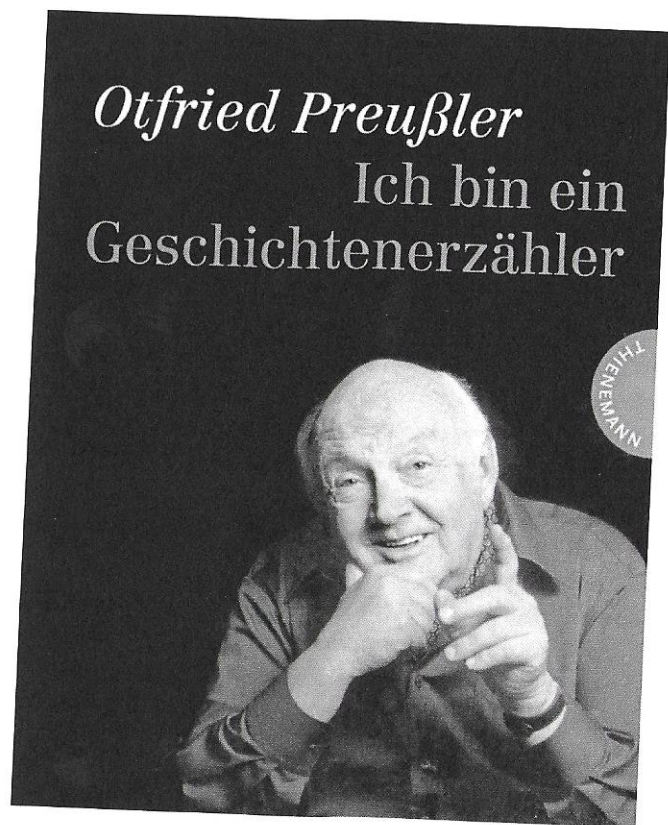
2.3. Čarodějův učeň a Útěk do Egypta přes Království české

Román *Čarodějův učeň*,²¹ kterému literární kritika často připisuje rysy postmoderny, bývá označován také jako román mýtický. Otfried Preussler se v něm vrací do Lužice a navazuje na tamní pověst o Černém mlýnu

¹⁹ Parafrazováno z PREUSSLER, O., *Ich bin ein Geschichtenerzähler*, s. 146–147.

²⁰ Srov. PREUSSLER, O., *Ich bin ein Geschichtenerzähler*, s. 144.

²¹ Román poprvé vyšel roku 1971 v nakl. Arena a teprve o deset let později v nakl. Thienemann. První české vydání pochází z roku 1996 (nakl. Albatros,

Obálka vzpomínkové knihy Otfrieda Preusslera *Ich bin ein Geschichtenerzähler*

a Mistrovi zastupujícím svět černé magie. Ten si své učně hledá v řadách chudé chasy většinou bez domova. Každý rok ve mlýně je zakončen smrtí jednoho z mládenců a nástupem mládence nového. Jen díky tomuto „obchodu se smrtí“ dokáže Mistr udržet svou moc.

překlad Radovan Charvát, ilustrace Jan Henke), poslední (týž překlad Radovana Charváta, ilustrace Ludmila Zemanová) z roku 2003 (nakl. Argo). Román se dočkal zatím dvou filmových zpracování. V mezinárodním kontextu je vysoce ceněno filmové převyprávění příběhu Karlem Zemanem (animovaný film z roku 1977). Jako hraný film byl *Čarodějův učeň* uveden do kin v roce 2008 (německá produkce, režie Marco Kreuzpaintner). V současné době je možné jej zhlédnout také jako moderní balet, a to na scéně Národního divadla v Praze (choreografie Jan Kodet, hudba Zdeněk Matějů; režie Martin Kukučka a Lukáš Trpišovský; premiéra: březen 2013).

Do mlýna přichází sirotek Krabat, který brzy odhalí, jakému učení a za jakou cenu se upsal, a který se Mistrovi dokáže postavit. Sílu k tomuto činu dodá Krabatovi láska. Černá magie, která je symbolickým ztvárněním zla a moci, je tak postavena proti magii bílé, jež je symbolicky vyjádřena blízkostí člověka k člověku. Bílá magie nakonec zvítězí, mlýn lehne popelem a osvobozená chasa prokleté místo opouští.

Ačkoliv je román primárně adresován mládeži, jedná se nesporně o text s vícesměrnou adresností, který oslovuje i dospělé čtenáře. V pozadí vrstevnaté adresnosti je právě lidská láska, schopnost myslet více na jiné nežli na sebe a nepřipustit ohrožení blízkého člověka i za cenu vlastní smrti. Tyto velké motivy patřičně vyniknou tehdy, jsou-li zasazeny do kontextu černé magie, která hrdinům neumožňuje žádnou cestu zpátky. Schopnost vykonat dobro a jít za svou láskou se jeví jako základní atributy umožňující pozitivní vyústění příběhu.

Práce s fantazií a motivy dětství procházejí touto proměnou: přesouvají se z oblasti „relativně bezpečných“ pohádkově laděných příběhů do mnohem „nebezpečnějších“ temných mýtů. Vodníčka, malou čarodějnici, strašidylko a Krabata spojuje hledání vlastní identity. Způsob i obsah hledání lze uvést do kontextu se základními charakteristikami literatury pro děti, která stojí v částečné opozici vůči literatuře pro mládež. Vkusně zastoupený pedagogický optimismus je nahrazen pocitem vlastní nejistoty, s níž autor nechává svého hrdinu bojovat. **Mýtus je pak nanejvýš vhodným prostředkem pro vyjádření lidských archetypů.**²²

Z pohledu projekce autobiografických motivů do literární fikce bývá někdy zmiňován otec Otfrieda Preusslera Josef Syrowatka. Ten je znám jako učitel, sběratel lidových pramenů, radní, kronikář a městský archivář v Liberci. Zároveň je ale doloženo, že se v době před vypuknutím druhé světové války angažoval pro německé věci. Od tohoto faktu se odvíjejí i občasné dílčí interpretace románu. Jistě je možné temnotu rozpínající se kolem postavy Mistra uvádět do kontextu s určitými temnějšími okolnostmi otcova života, ale pro taková tvrzení se autorce tohoto článku nepodařilo najít žádný otevřený či skrytý odkaz ani v jedné ze dvou vzpomínkových knih Otfrieda Preusslera. Na druhou stranu je nutné upozornit na fakt, že spisovatelovy dcery, které jsou editorkami a vydavatelkami otcových vzpo-

²² V jazyce originálu dílu propůjčuje zvláštní kouzlo i využití slovanských jmen v německy psaném textu.

mínek, v úvodu zatím poslední vydané knihy uvádějí, že pokládají za nutné, aby některé vzpomínky zůstaly pouze v rodině.²³

Humoristický román *Útěk do Egypta přes Království české*,²⁴ připomínající společenskou i politickou satiru, vypráví, jak již napovídá název, o útěku Marie a Josefa s malým Ježíškem do Egypta. Směr útěku je pro běžného znalce biblického příběhu zcela nelogický. Proč by měla Marie s Josefem a Ježíškem utíkat zrovna přes Království české a procházet takovými kraji, jako jsou Krkonoše, Jizerské hory nebo Slezsko? Proč by se měli zastavovat např. v Mnichově Hradišti či Trutnově? Znalce Preusslerových knih tato skutečnost nijak nezaráží. Čtenář je příjemně překvapen, do jakých situací je autor schopen své hrdiny dovést. Do situací podaných s absurdním a přitom elegantně podaným humorem spojeným se situační a jazykovou komikou.

V tematické komponentě díla se setkáváme s nesmyslností „úředního šimla“ přežívající monarchie; s řadou malých postaviček vnášejících do románu široké charakterové spektrum, od postav pouze pozorujících přes postavy pomáhající až k těm rádoby škodícím. Klíčové postavy jsou původně postavami biblickými. Tyto postavy jako nositeli základní dějové linie a neoddělitelně je s nimi spojený motiv víry. V motivu útěku lze vystopovat další paralelu s autorovým životem.

Z pohledu projekce autobiografických motivů do literární fikce je na tomto místě nutné připomenout, že Preusslerova rodina byla z Liberce po druhé světové válce odsunuta. S touto konfliktně vykládanou historickou událostí neměl Otfried Preussler žádnou osobní zkušenost.²⁵ V době maturity byl povolán do německé armády. Krátce po odjezdu na frontu upadl do ruského zajetí, z něhož se vrátil až v roce 1949. Jeho cesta směřovala do bavorského Rosenheimu, který se Preusslerovi stal novým domovem. **Nepřítomnost Otfrieda Preusslera v době odsunu z rodného kraje je zřejmě dalším faktorem, který přispěl k celkovému pozitivnímu vyznění jeho tvorby a ke kontinuitě jeho pozitivního vztahu k české kultuře.**

²³ Viz PREUSSLER, O., *Ich bin ein Geschichtenerzähler*, s. 10.

²⁴ Německy tento román poprvé vyšel roku 1978 v nakladatelství DTV (Deutscher Taschenbuch Verlag), česky v letech 1996 a 2008 v nakl. Vyšehrad. Autorem ilustrací k poslednímu vydání je Adolf Born.

²⁵ Otfried Preussler se ze zajetí vracel do bavorského městečka Rosenheim, které se pro rodinu stalo novým domovem.

Z pohledu práce s fantazijními motivy a s fenoménem dětství autor poprvé využívá biblických postav, s nimiž pracuje tak, že je záměrně činí součástí nadsázkově laděné fikce popisující každodenní realitu posledních let Rakouska-Uherska. Josef a Marie se tak stávají postavami zčásti civilními. Také z tohoto důvodu by bylo možné interpretovat postavu malého Ježíška jako postavu symbolizující nejen naději, ale i dětství. Ježíšek zde není vykládán jako symbol přinášející spasení. Představuje symbol neutuchající víry v budoucnost. **Posun v práci s fantazií se promítá i do posunu v adresnosti textu. Román *Útěk do Egypta přes Království české* je sice v duchu celkového výkladu tvorby autora přiřazován k tvorbě pro mládež,²⁶ ale nesporně patří i do literatury pro dospělé čtenáře. Toto tvrzení by bylo možné doložit analýzou všech strukturních komponent románu:**

- jazykem nepostrádajícím prvky intertextuality adresované čtenáři „zkušenému literaturou i vlastním životem“;
- složitými vypravěčskými strukturami obsaženými již v úvodních deskriptivních pasážích jednotlivých kapitol;
- a konečně ozvláštňením ztvárněním tematiky románu. Autor humorným až satirickým a přitom místy hluboce filozofickým způsobem líčí bolestné téma překračující nejen hranice Čech, ale i hranice německy psané či české literatury.

2.4. Moje knížka o Krakonošovi, Anděl v kulichu

*Moje knížka o Krakonošovi*²⁷ je dalším barevným tónem v žánrovém spektru tvorby Otfrieda Preusslera. Po románu *Útěk do Egypta přes Království české* představuje autorův návrat do literatury pro děti. Krátká, téměř pohádkově laděná vyprávění s titulní postavou pána hor, v nichž vystupuje celá řada reálných postav, ve čtenáři evokují žánr imaginativní fantazijně zbarvené vzpomínkové prózy. Do své knížky o Krakonošovi Otfried Preussler zařazuje jako postavu i sám sebe, tentokrát jako malého chlapce doprovázeného

²⁶ Do literatury pro mládež je tento román zařazen i na webových stránkách Otfrieda Preusslera.

²⁷ *Moje knížka o Krakonošovi* vyšla roku 1993 v nakladatelství Thienemann, a to s ilustracemi Herberta Holziga. Česky byla vydána roku 1998 v nakl. Vyšehrad. Autorem překladu je Ladislav Beran, ilustrace pocházejí z dílny Adolfa Borna.

tatínkem. Ojedinělé je vícevrstevné zastoupení intertextuality. Upozorňuje nejen na texty lidové slovesnosti, z nichž leckdy vychází, ale i na písmáckou tradici kraje. Hlavní postavou jedné z epizod, která se rovněž setkává s pánem hor, je např. i Johannes Praetorius, německý spisovatel 17. století, na poli německy psané literatury nejznámější autor příběhů o Krakonošovi.

Moje knížka o Krakonošovi představuje v tvorbě Otfrieda Preusslera kvalitativně nový způsob propojení prvků regionalismu a práce s dětstvím. Jako prvek regionalismu lze interpretovat postavu Krakonoše, dále je zde časoprostor Jizerských hor a Liberecka. Prvek překračující hranice regionu lze interpretovat jako žánrové propojení realistického vyprávění s imitativní fantazií a prvky pohádek. Toto spojení umožnilo vznik textu majícího nadčasovou výpověď, která svou adresností překračuje hranice literatury pro děti. **Moje knížka o Krakonošovi deklaruje kvalitativně nové ohlédnutí za vlastním životem, ohlédnutí iniciované životním posunem autora.**

Tuto vývojovou tendenci v podstatě zesiluje i jeden z posledních titulů Otfrieda Preusslera, svazek drobných próz s názvem *Anděl v kulichu*.²⁸ **Svým vyzněním připomíná povídky magického surrealismu, v nichž se prolínají prvky světa reálného se světem fantazijním. Umocnění tohoto spojení je dáno motivem Vánoc jako časoprostorem majícím svou vlastní zázračnou magii. Tento fakt se týká témat i konfigurací a vyústění všech vyprávění.** Vánoce jsou kouzelným časem umožňujícím dětem splnění všech přání. Svým způsobem podmiňují také zvláštní setkání, která by jindy ani nebyla možná. V příbězích se tudíž objevují tradiční postavy, jako jsou např. Kašpar, Baltazar či Melichar, nebo postavy, které jsou sice tradiční, ale jejich líčení je spojeno s novou „civilní magií“. Tak je tomu i v případě anděla z titulního vyprávění. **Symbolický je také počet příběhů. Sedm pohádkových vyprávění asociuje představu symbolického završení. Pomyslná mapa literární poetiky věnované dětství, v němž má velmi důležité a nezaměnitelné místo fantazie, se svazkem drobných próz *Anděl v kulichu* uzavírá.**

²⁸ Tato publikace s kompletním názvem Engel in der Pudelmütze. Sieben Weihnachtsgeschichten vyšla již v roce 1985 v nakladatelství Thienemann, nové rozšířené vydání vyšlo roku 2006. Česky byla vydána roku 2006 v překladu Jana a Jany Kvapilových.

3. NĚKOLIK SLOV ZÁVĚREM

Bouvislost mezi ontogenezí člověka jako lidského individua a ontogenezí vnímání dětství je v tematice děl Otfrieda Preusslera nepopíratelná. Svým způsobem se promítá do žánrové skladby jeho děl. Jako by tato díla kopírovala životní dráhu člověka, který se cyklicky, ale vždy z jiného úhlu pohledu navrácí do svého vlastního dětství. Toto dětství je spjato s jedním konkrétním regionem a dvěma kulturami, k nimž se Otfried Preussler jako člověk i jako spisovatel hlásí. A právě zastoupení prvků regionalismu a přítomnost konkrétních kulturních kořenů, je to, co kromě neuvěřitelně mistrovské práce s fantazií oslovující dětského i dospělého čtenáře přispělo k světové proslulosti autora. Středobodem jeho světa je láska k lidem, literatuře a konečně i láska ke krajině dětství.

*Prál bych každému dítěti, aby mu někdo ve správný čas a na správném místě vyprávěl ten správný příběh. Aby se mu dostala do ruky ta správná knížka. [...] Mohou to být dvě tři strany, pouhý řádek nebo jedno jediné slovo: obraz, který se ukáže jako to pravé, co dítě právě potřebuje. [...]*²⁹

*[...] Člověk potřebuje příběhy. Tak jako potřebuje chléb. Neboť příběhy jsou pro duši tím, čím je chléb pro tělo. Vypadá to jako velká slova! Ale pokud jste někdy trpěli hladu, dobří lidičkové, pak víte, o čem mluvím.*³⁰

Literatura

PREUSSLER, Otfried. *Der kleine Wassermann*. 1. Aufl. Stuttgart, Wien: Thienemann Verlag, 1956. 128 s. ISBN 978-3522106207.

PREUSSLER, Otfried. *Die kleine Hexe*. 1. Aufl. Stuttgart, Wien: Thienemann Verlag, 1957. 128 s. ISBN 978-3522105804.

PREUSSLER, Otfried. *Das kleine Gespenst*. 1. Aufl. Stuttgart, Wien: Thienemann Verlag, 1967. 136 s. ISBN 978-3522110808.

²⁹ *Ich wünsche jedem Kind, dass es ein paar Mal, am rechten Ort und zur rechten Stunde, die rechte Geschichte erzählt bekommt. [...]* In: PREUSSLER, O., *Ich bin ein Geschichtenerzähler*, s. 127.

³⁰ *[...] Der Mensch braucht Geschichten. Wie er sein tägliches Brot braucht. Brot für die Seele. Was für ein Wort! Falls ihr je Hunger gelitten habt, gute Leute, dann wisst ihr, was das bedeutet.* In: PREUSSLER, O., *Ich bin ein Geschichtenerzähler*, s. 51.

- PREUSSLER, Otfried. *Krabat*. München: Deutscher Taschenbuch Verlag, 2008. ISBN 978-3423252812.
- PREUSSLER, Otfried. *Herr Klingsor konnte ein bisschen zaubern*. Stuttgart, Wien: Thienemann Verlag, 1986. ISBN 978-3522164801.
- PREUSSLER, Otfried. *Die Flucht nach Ägypten. Königlich böhmischer Teil*. München: Deutscher Taschenbuch Verlag, 1996. ISBN 978-3423251167.
- PREUSSLER, Otfried. *Mein Rübezahlbuch: Zwei Dutzend und zwei Geschichten vom Herrn des Riesengebirges*. Stuttgart, Wien: Thienemann Verlag, 1992. ISBN 978-3522168038.
- PREUSSLER, Otfried. *Engel mit der Pudelmütze. Sieben Weihnachtsgeschichten*. Stuttgart, Wien: Thienemann Verlag, 1996. ISBN 978-3522177665.
- PREUSSLER, Otfried. *Ich bin ein Geschichtenerzähler*. Stuttgart, Wien: Thienemann Verlag, 2010. ISBN 978-3522200950.
- CORNEJO, Renata a kol. *Deutsprachige Kinder- und Jugendliteratur. Anthologie*. Ústí nad Labem: Univerzita Jana Evangelisty Purkyně, 2000. 195 s. ISBN 978-80-7044-332-3.
- ČEŇKOVÁ, Jana a kol. *Vývoj literatury pro děti a mládež a její žánrové struktury: adaptace mýtů, pohádek a pověstí, autorská pohádka, poezie, próza a komiks pro děti a mládež*. Praha: Portál, 2006. 171 s. ISBN 80-7367-095-X.
- DOROVSKÝ, Ivan a ŘEŘICHOVÁ, Vlasta a kol. *Slovník autorů literatury pro děti a mládež*. I., Zahraniční spisovatelé. Praha: Libri, 2007. 847 s. ISBN 978-80-7277-314-5.
- Hotzenplotz aus Osoblaha: Die böhmische Thematik im Werk Otfried Preußlers*. Libri liberorum: Mitteilungen der Österreichischen Gesellschaft für Kinder- und Jugendliteraturforschung. Sonderheft. Wien: Praesens, Dezember 2009. 100 s. ISSN 1607-6745.
- CHALOUPKA, Otakar. *Rozvoj dětského čtenářství*. Praha: Albatros, 1982. 572 s.
- LANGE, Günter, ed. *Taschenbuch der Kinder- und Jugendliteratur*. 4. unveränderte Auflage. Baltmannsweiler: Schneider Verlag Hohengehren, 2005. 2 svazky. ISBN 3-89676-945-6.
- KOUDELKOVÁ, Eva. *Krakonoš v literatuře*. Liberec: Nakladatelství Bor, 2006. 336+32 s. ISBN 80-86807-23-1.
- MIKO, František. *Hra a poznanie v detskej próze*. Bratislava: Mladé letá, 1980. 277 s. Otázky detskej literatúry.

- MOCNÁ, Dagmar, PETERKA, Josef a kol. *Encyklopedie literárních žánrů*. Praha, Litomyšl: Paseka, 2004. 699 s. ISBN 80-7185-669-X.
- NEZKUSIL, Vladimír. *Studie z poetiky literatury pro děti a mládež*. Praha: Albatros, 1983. 273 s.
- NEZKUSIL, Vladimír. *Spor o specifícnost dětské literatury*. Praha: Albatros, 1971. 86 s.
- SEIBERT, Ernst a KOVAČKOVÁ, Kateřina, eds. *Otfried Preussler: Von einer Poetik des Kleinen zum multimedialen Großprojekt*. Frankfurt am Main: Peter Lang Verlag, 2013. Kinder- und Jugendkultur, -literatur und -medien; Band 86. ISBN 978-3-631-64759-2.
- WILD, Reiner, ed. *Geschichte der deutschen Kinder- und Jugendliteratur*. 2. Auflage. Weimar, Stuttgart: J. B. Metzler Verlag, 2002. ISBN 3-476-01902-0. 3. vollständig überarbeitete und erweiterte Auflage. Weimar, Stuttgart: J. B. Metzler Verlag, 2008. ISBN 978-3-426-01980-6.

RESÜMEE

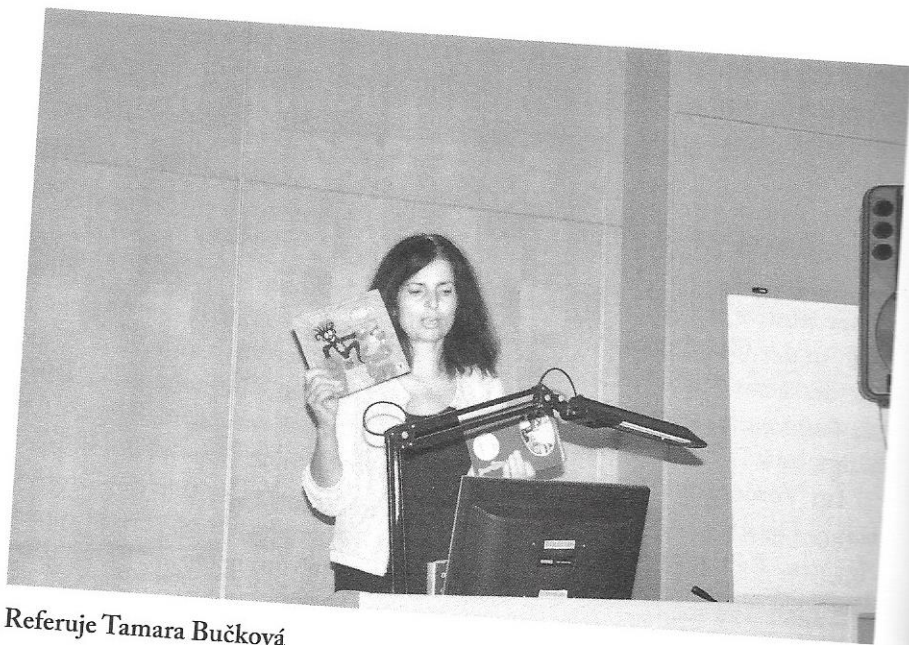
Der Artikel beschäftigt sich mit dem semantischen Oppositionspaar Regionalismus versus Weltruhm. Diese Problematik wird am Beispiel der Rezeption kinder- und jugendliterarischer Texte von Otfried Preussler gezeigt.

Die Aufmerksamkeit wird den Kindheitsbildern gewidmet, in die in den Preusslers Werken immer Phantasie- und Märchenmotive eingeflochten werden. Man geht von der Hypothese über einen Darstellungswandel dieser Motive aus. Dieser Darstellungswandel fand seine Widerspiegelung auch in der Gattungswahl und prägte auch den Autorenstil, der nicht nur mit der gezielten Leseralter-Kategorie, sondern der auch mit dem Alter des Autors und seinen Rückblicken auf seine eigene Kindheit zusammenhängt.

Im Vordergrund stehen DER-DIE-DAS-Trilogie (*Der kleine Wassermann, Die kleine Hexe, Das kleine Gespenst*); weiter *Krabat* und *Flucht nach Ägypten. Königlich böhmischer Teil; Mein Rübezahlbuch* und *Engel in der Pudelmütze*. In Bezug auf die sich verwandelnden Märchen- und Phantasie-motive, mit denen Preussler ununterbrochen arbeitet, können diese Werke als wichtige Stichpunkte auf seiner Schriftsteller-Bahn verstanden werden

Man kommt zu folgenden Schlussfolgerungen: Der Zusammenhang zwischen dem Leben des Autors und der phantasievollen Kindheitsbildern kann man nicht bezweifeln. Auch in der Arbeit mit den Märchen- und Phantasiemotiven ist ein Wandel festzustellen. Von den einfachen Zaubermotiven und von optimistischer Erzählweise kommt man zu dunklen Mythen, dann zur Romanen Allegorie, die eher für den erwachsenen Leser bestimmt ist, und zurück zu dem magischen Erzählen in kinder- und jugendliterarischen Texten, die durch mehrfache Adressierung gekennzeichnet werden.

Die Liebe zu den Kindern, von denen die Phantasie-Welt nicht zu trennen ist, gehört zu den Merkmalen Preusslers Bücher. Ebenso ist es mit der Liebe zu Region, aus dem der Autor stammt, und mit seiner Beziehung zur tschechischen Kultur, die Hand in der Hand mit der deutschen Sprache und Literatur für sein Leben bestimmend war. Ohne Wissen über eigene Kulturwurzeln und ohne Präsenz dieser Wurzeln im literarischen Schaffen, also ohne einen bestimmten Regionalismus, der jeden Autor einen besonderen Zauber verleiht, kann man den Weltruhm kaum erzielen.

Referuje Tamara Bučková

Současnost literatury pro děti a mládež

Liberec 15.–16. října 2013

Odpovědná redaktorka Eva Koudelková
Redakční práce Eva Koudelková
Jazyková úprava Václav Lábus
Sazba a grafická úprava Pavel Koudelka
Kresba na frontispisu Milan Janáček
Fotografie na obálce Václav Lábus
Fotografie z konference Tāna Kuželková

Za správnost jednotlivých příspěvků odpovídají jejich autoři.

V roce 2014 pro Krajskou vědeckou knihovnu v Liberci, p. o.,
a Katedru českého jazyka a literatury
Fakulty přírodovědně-humanitní a pedagogické
Technické univerzity v Liberci vydala

Dr. Eva Koudelková/
/Nakladatelství Bor
Údolní 541/17
460 01 Liberec
info@naklbor.cz
<http://www.naklbor.cz>

Vytiskla tiskárna Carter Reproplus Praha, s. r. o.
Vydání první
192 stran

ISBN 978-80-87607-26-8